

предметного, географічного та іменного покажчиків (чим нині можуть похвалитися далеко не всі видання подібного штибу).

На жаль, відсутні (без сумніву, через прикрий технологічний недогляд або ж із причин фінансового характеру) згадані у виданні архівні фото, дещо зміщено систему посилань, що утруднює роботу з джерелом тощо.

У цілому ж зазначимо, не лише інтелектуали-гумантарії мають тепер новий інструмент досліджень, а й уся широка світова українська національна спільнота отримала нове цінне джерело інформації біографічного, громадсько-політичного та культурологічного характеру «з перших рук», де крізь призму авторського, проте об'єктивного бачення постають свідчення про різноманітні історичні, політичні й культурні процеси зламу епох, поведінку окремих публічних осіб та об'єднань громадян різного спрямування. На часі – подальше оприлюднення багатой та різноманітної спадщини Великого Українця, за життя найменованого сучасниками «совістю землі української», спадщини, що зберігається в архівах та у бібліотечних фондах рідкісних і малодоступних видань 1890–1900-х рр.

*С.Г.Іваницька (Запоріжжя),
Т.В.Єрмашов (Київ)*

КОРОЛЬОВ Г.
ФЕДЕРАЛІЗМ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО:
МІФИ, УЯВЛЕННЯ, ПРОЕКТИ. – К.: Інститут
історії України НАНУ, 2012. – 250 с.

Ім'я Геннадія Корольова добре відоме серед грушевськознавців. Порушивши в низці своїх праць – як статейного, так і книжкового формату – цікаву проблему федералістичної складової політичного світогляду голови Центральної Ради, він фактично започаткував її серйозне обговорення у сучасній історичній науці. Рецензована книга є своєрідним підсумком роздумів автора над темою, тож заслуговує на уважне прочитання та серйозне обговорення.

У передмові автор традиційно обґрунтовує актуальність обраної теми, перераховує поставлені в монографії завдання та окреслює новизну дослідження. На переконання автора, звернення до федералістських ідей М.Грушевського помітно актуалізує сучасне обговорення перспектив політичного устрою України, а також національні рухи в багатьох європейських регіонах. На нашу думку, такий погляд є значною модернізацією спадщини вченого і політика,

адже йдеться про зовсім відмінний подієвий контекст і цілком інші виклики, які стояли перед українцями на початку ХХ ст. й існують тепер. Урешті, чудово усвідомлюючи значний рівень політизації обраної проблеми в умовах сучасних дискусій і постійної маніпуляції федералістськими гаслами, автор обіцяє «дотримуватися загальноприйнятих законів науки і наукового знання» та подати «новий погляд на федералізм ученого і політика».

У першому розділі розглянуто історіографічні, джерелознавчі й концептуальні засади теми. Аналізуючи історіографію проблеми, автор доволі докладно зупинився на численних спробах рефлексії політичного світогляду М.Грушевського, запропонованих протягом останнього століття. Цілком слушно присвятивши найбільше уваги сучасним грушевськознавчим студіям, автор дещо побіжно розглянув грушевськіану першої третини ХХ ст., коли власне вперше теза про автономістсько-федералістські симпатії голови Центральної Ради була сформульована та отримала доволі якісне обговорення у середовищі його ідейних опонентів.

Значною повнотою аналізу характеризується огляд джерельних засад монографії. Г.Корольов узагальнив солідний масив історичних творів М.Грушевського, його публіцистику політичного та історіософського характеру, щоденники, автобіографії й спогади, мемуари сучасників ученого й розлогії епістолярій. Серед залученого комплексу архівних матеріалів домінує листування вченого з його сучасниками, а також документи державних і громадських установ. У підсумку, як слушно твердить автор, виявлені джерела уможливають вирішення поставлених завдань.

Концептуальна складова першого розділу сфокусована на авторських спостереженнях про генеалогію федералізму в українській історії. Аналізуючи вітчизняний та західний досвід артикуляції феномена федералізму, Г.Корольов наводить власне розуміння його значення. На переконання вченого, «федералізм – це принцип, покладений в основу політико-територіального чи національно-територіального устрою держав; доктрина, яка містить можливості децентралізувати й розділяти владу по вертикалі: інтегрувати територіальні спільноти в єдине ціле; ідеологічна концепція демократизації відносин між владою й підвладними» (с.46).

Другий розділ – «Історія історика» – відкриває нарис про формування особистості та світогляду М.Грушевського. Ключовою її тезою, яку автор намагається всебічно обґрунтувати протягом усієї книги, є твердження про те, що вченому «була характерна множинна лояльність, яка визначила його стиль життя, науки, історії й політики» (с.57). На переконання Г.Корольова, таке явище було загальнопритаманне мешканцям західних окраїн Російської імперії наприкінці ХІХ ст. Підсумовуючи свої спостереження, він вказує, що формування історичних поглядів М.Грушевського було суперечливим процесом, який поєднав у собі специфіку людини множинної лояльності, обставин і способу життя, тенденцій політичного та культурного розвитку того часу. Історичний світогляд став визначальним чинником генези і розвитку політичних поглядів молодого вченого, особливо його федералістських позицій. Останні ж були відображенням народницької концепції української історії.

Г.Корольов слушно зауважив, що процес становлення історичних поглядів М.Грушевського буде неповним без розгляду основних тенденцій розвитку світогляду представників федералізму та поширення антицентралістської ідеології в умовах імперії Романових. Це дозволило окреслити кордони федералістського дискурсу зnanого історика. У результаті своїх роздумів автор дійшов висновку, що сформовану М.Грушевським на межі XIX–XX ст. федералістську концепцію не слід розглядати як політичну альтернативу незалежності та самостійності. Федералізм історик розумів, згідно з тогочасною традицією, як найбільш ефективну систему управління в імперіях, засіб протидії бюрократичному централізму, основу прихованої опозиційності до режиму.

У наступній частині – «Український П'ємонт» і федерація для Російської імперії – розглянуто дискурс М.Грушевського про Східну Галичину. Г.Корольов доводить, що цей регіон у розумінні вченого має досить контроверсійні характеристики, які випливають з його слов'янофільської ідентичності, православних уявлень та історичного світогляду. Такий дискурс автор пояснює антипольськими переконаннями М.Грушевського в контексті поширення ідеї відновлення «історичної Польщі», українсько-польськими історичними взаєминами, які реалізовувалися на основі «історичних» та «неісторичних» націй, роллю греко-католицької церкви в історії Галичини. При цьому досить спірною, як на нашу думку, є авторська теза, що «галицька ідентичність завжди характеризувалася польською лояльністю». Як тоді пояснити тривале міжнаціональне протистояння у регіоні, яке нерідко було доволі гострим?

Продовжує авторський аналіз звернення до російського контексту проблеми. Дослідник твердить, що на початку XX ст. ідея самостійності не була провідною в політичному проекті М.Грушевського, а лише слугувала формулюванням для пояснення необхідності утвердження національно-територіальної автономії у складі Росії. Ідея незалежності розкривала перспективи федералістської концепції з погляду розвитку демократії. При цьому федералізм М.Грушевського був не лише частиною ідеології визвольного руху, а також пов'язувався з соціальними гаслами, проблемою національних меншин і культурною самобутністю. У цій частині книги значним перебільшенням, як для нас, є авторське твердження про те, що «політичну позицію й ідеологію Грушевського приймав лідер більшовиків Володимир Ленін» (с.120). Не погоджуючись із цією тезою, звернемо увагу Г.Корольова хоча б на гостру ленінську критику політичної публіцистики українського вченого напередодні Першої світової війни. Також у поле зору автора не потрапив цікавий лист М.Грушевського до князя Костянтина Романова, написаний із симбірського заслання. Його аналіз дозволив би Г.Корольову значно нюансувати автономістські симпатії автора «Історії України-Руси».

Федералістському дискурсу М.Грушевського в період революції присвячено наступний, четвертий, розділ. Автор твердить, що вже навесні 1917 р. учений-політик сформулював ідеологічні засади національного руху та визначив політичні завдання діяльності Центральної Ради. Здобуття Україною національно-територіальної автономії у складі демократичної Росії стало основним гаслом революційної боротьби. Водночас сам автономний статус в уявленні М.Грушевського був лише проміжним варіантом вирішення «українського питання». Остаточо ж Україна

мала або стати повноправним членом федерації, або здобути повну незалежність. Утім, відомі жовтневі події в Петрограді змусили голову Центральної Ради переосмислити свої федералістські переконання. Після прийняття IV Універсалу принцип федералізму трансформувався зі сфери зовнішніх зв'язків із Росією до внутрішнього життя УНР як можлива модель її територіального і суспільного устрою. У підсумку, федералістські орієнтації М.Грушевського, що мали значний вплив на українське революційне середовище, відіграли вирішальну роль у проголошенні самостійності на противагу боротьбі за автономію.

Останній розділ монографії відведено роздумам над метаморфозами федералістських переконань М.Грушевського наприкінці Української революції 1917–1921 рр., коли вчений шукав політичні перспективи України поза російським контекстом. Г.Корольов докладно аналізує ідею чорноморської федерації М.Грушевського та його намагання знайти опору в західних партнерах. У фокусі авторського аналізу цілком слушно перебувають еміграційні роки життя цього вченого-політика, коли його ідея федералізму зазнала найбільш помітної трансформації, що було пов'язане з переосмисленням М.Грушевським ролі більшовиків на широкому просторі Центрально-Східної Європи. Наслідком цих процесів і стало його повернення до радянського Києва. Цей крок історика, як слушно вказує Г.Корольов, був зумовлений не лише бажанням, а й цілеспрямованою політикою більшовицької влади, що намагалася створити у громадськості ілюзії незалежної України та її українськості.

У післямові, дещо претензійно озаглавленій «“Великий українець” – міф про незалежність», Г.Корольов у розрізі цілої праці підбиває підсумки своїх цікавих спостережень. При цьому важливим є авторське зізнання: «Маючи власне сприйняття політики, я опинився в ситуації конфлікту моєї світоглядної й загальнодержавної парадигми. Тому я розумію, що, можливо, авторське прочитання джерел та їх інтерпретація можуть зумовити як формування нових міфів про Грушевського, так і наукову полеміку щодо федералізму» (с.222). Таким міфом, концентровано сформульованим у висновках, є твердження Г.Корольова, що «формування Грушевського як історика – суперечливий процес, позначений множинною лояльністю» (с.223). На наше переконання, якщо про множинну лояльність Грушевського-політика є всі підстави говорити, то як учений, автор «Історії України-Руси», він постає надзвичайно цілісним і послідовним у відстоюванні своїх історіософських та історіографічних переконань інтелектуалом, чия праця від початку творчого шляху і до останніх студій московського заслання була спрямована на доведення тези про самостійність одного з найбільших слов'янських народів. Останнє, своєю чергою, і стало підставою розглядати Україну як рівноправного члена численних федеративних проєктів, котрі розробляв і пропонував М.Грушевський, а згодом і доводити природність права на державну незалежність. Взаємовиключними є також тези автора про «неподоланий федералізм» історика і його цілісність «у прагненні здобути самостійність для України» (с.226). Натомість цілком слід погодитися з думкою, що у сумнівах ученого між ідеями автономізму та самостійності позначилася суперечливість революційної доби, незрілість політичної еліти й вирішальна роль зовнішнього чинника.

Підсумовуючи аналіз змістовного монографічного дослідження Г.Корольова, укажемо на цілковиту реалізацію сформульованих у вступі до книги завдань. Відзначаючи чудове володіння автором історіографічним та джерельним матеріалом, добру ознайомленість із методологічними дискусіями нашого часу, вкажемо й на численні хибби редакторського плану, що подекуди відволікає від ходу авторських думок. Натомість порушена у книзі проблема, як це переконливо показав Г.Корольов, варта подальшого аналізу, насамперед у контексті еволюції української політичної думки ХХ ст. Тож побажаймо авторові продовжити його студії над реконструкцією політичного світогляду М.Грушевського.

В.В.Тельвак (Дрогобич)

КАЛАКУРА Я.

УКРАЇНЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ: КУРС ЛЕКЦІЙ. – 2-е вид., доп. – К.: Генеза, 2012. – 512 с.

Історіографія, як спеціальна галузь історичної науки і навчальна дисципліна, є неодмінною базисною умовою повноцінної вищої історичної освіти. Запорукою плідного оволодіння студентами історичних факультетів цим предметом є наявність сучасних підручників, навчальних посібників – «гарних і різних». Адже у зазначеній царині необхідність оновлення історіографічного приросту знань зовсім не адекватна історично-часовій дистанції. Очевидно, зайве говорити про фаховий рівень та методичну майстерність викладачів історіографічних дисциплін.

Історіографія, будучи однією з галузей історичної науки та навчальною дисципліною, органічно поєднує і взаємопов'язує ці функції. Адже без розвитку історіографічних досліджень, без критичного осмислення своїх надбань історія як наука буде приречена на стагнацію. Вона втратить орієнтири розвитку подальших наукових напрямків, позбавиться певних маркерів щодо актуальності та повноти досліджень. Саме історіографія виступає своєрідним барометром наукової новизни історичних праць. Крім того, вона виконує комунікативні функції як у міжпредметному полі історичних дисциплін, так і щодо зарубіжних історіографій.

У цьому контексті вихід у світ другого, доповненого видання посібника відомого українського вченого й педагога, проф. Ярослава Калакури «Українська історіографія: Курс лекцій» є важливою подією в освітянському і науковому житті України. Автор майже два десятиліття читає однойменний лекційний курс, в якому акумульована багатовікова історія української історичної думки: від найдавніших часів до сучасності та його багатолітні власні напрацювання у царині історіографії. Уже перше видання цього посібника 2004 р. стало популярним і затребуваним як у вищій школі, так і в науковому середовищі. Наклад книги дуже швидко розійшовся, оскільки видання, що не має аналогів, підготовлене на межі наукового дослідження і підручника та рекомендоване Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів історичних